

University of Science and Islamic Knowledge
Qom Faculty of Islamic Sciences

A Comparative Analysis of the Divine Sunnah of the Triumph of Truth over Falsehood in Tafsir al-Mizan and the Exegetical Works of Ayatollah Khamenei^(*)

Mohammad Yousefalitabar ¹ ; Hassan Panahi ² ; Amir Mohsen Erfan ³ ;

Seyyed Mohammad Sadeq Mousavi Nasab ⁴

1. PhD Candidate, Department of Islamic Education (Theoretical Foundations of Islam Concentration), University of Islamic Education, Qom, Iran. tahatarin05@yahoo.com
2. Associate Professor, Department of Theoretical Foundations of Islam, University of Islamic Education, Qom, Iran. panahi@maaref.ac.ir
3. Assistant Professor, Department of Islamic History and Civilization, University of Islamic Education, Qom, Iran. Erfan@maaref.ac.ir
4. Assistant Professor, Department of Educational Foundations, Imam Khomeini Education and Research Institute, Qom, Iran. Smsmn4313@gmail.com

Research Article

Detailed Abstract

Research Objective:

Focusing on one of the most fundamental divine laws (sunan ilāhiyyah) in the Holy Qur'an, namely the law of "the triumph of truth (ḥaqq) over falsehood (bāṭil)," this study seeks to provide a comparative analysis of this concept in the thought of two prominent contemporary exegetes: Allamah Muhammad Husayn Tabataba'i and Ayatollah Sayyid Ali Khamenei. The primary research question is to uncover the conceptual similarities and methodological divergences of these two thinkers regarding the definition (chīstī), rationale (charāyī), mechanism of realization (sāzokār-e taḥaqquq), and the historical and ontological frameworks of this divine law. This research attempts to demonstrate how differences in philosophical foundations, historical perspectives, and the agency of human beings in divine processes lead to two complementary yet distinct readings of the law of the triumph of truth over falsehood, and how these readings can contribute to a dynamic understanding of history and Islamic civilization in the contemporary era.

Research Methodology:

This study employs a qualitative, descriptive-analytical approach based on a comparative content analysis of selected exegetical texts. To execute the comparative

^(*) This article is derived from the doctoral dissertation of Mr. Mohammad Yousefalitabar.

Received: 2025/04/21 ; Received in revised from: 2025/07/16 ; Accepted: 2025/10/01 ; Published online: 2025/10/23

◆ How to cite: Tayyeb, Seyyed (1404SH): 'A Comparative Analysis of the Divine Sunnah of the Triumph of Truth over Falsehood in Tafsir al-Mizan and the Exegetical Works of Ayatollah Khamenei', *journals Comparative Interpretation Studies*, 10(20), P86-111, <https://doi.org/10.22034/csq.2025.520385.1550>

©2025/ Authors retain the copyright and full publishing rights.

Published by: Department of Qur'anic Exegesis and Sciences

cis.quran.ac.ir

exegetical methodology, the following steps were taken: First, data was collected through a meticulous study of Allamah Tabataba'i's Tafsir al-Mizan and Ayatollah Khamenei's exegetical works (such as his commentaries on Surahs As-Saff, Al-Hashr, Al-Mujadilah, At-Tawbah, etc.), extracting the passages relevant to the divine law of the triumph of truth over falsehood. Second, content analysis was performed to categorize the primary themes, arguments, and Quranic evidence cited by each exegete. In the comparative stage, their viewpoints were contrasted based on specific criteria, including: the foundational explanation of the triumph of truth, the role of divine will, the agency of human factors, misconceptions surrounding the triumph of truth, the types of triumph, the conditions for achieving victory or defeat, and the distinctiveness of their methodological approaches. This methodology enabled the study to preserve absolute fidelity to the source texts while systematically analyzing the conceptual patterns and methodological distinctions of the two exegetes.

Research Findings:

The findings indicate that both commentators view the divine law of the triumph of truth over falsehood as a definitive, immutable, and deeply rooted law within both the existential (takwīnī) and legislative (tashrī'ī) realms. Both believe that truth—by virtue of its connection to the Divine Essence—possesses inherent stability and permanence, whereas falsehood—owing to its lack of ontological grounding—is destined to perish. Their shared views encompass the ontological explanation of the triumph of truth (the inherent stability of truth and the transient nature of falsehood), the role of divine will in guaranteeing victory, and an emphasis on verses such as: "Allah has decreed: I will surely overcome, I and My messengers" (Qur'an 58:21). Nevertheless, a fundamental difference lies in their respective analytical frameworks:

Allamah Tabataba'i, employing a philosophical-ontological approach, conceptualizes the triumph of truth as an intrinsic law of creation. Using Quranic metaphors such as water foam (Qur'an 13:17) and the goodly tree (al-shajarah al-ṭayyibah) (Qur'an 14:24–25), he explains the instability and fleeting nature of falsehood. He demonstrates the continuity of this divine law through the use of present-continuous (muḍāri') verbs in Quranic verses (such as Qur'an 42:24), arguing that human skepticism about this law stems from a short-term, limited perspective.

Conversely, Ayatollah Khamenei, utilizing a historical-sociological approach, emphasizes human agency in the actualization of this divine law. He posits that triumph is conditional upon the social action of believers, striving (mujāhadah), piety (taqwā), assisting the cause of religion, and triumphing over one's base desires (hawā al-nafs). In his view, the victory of truth is a gradual, historical process shaped in the crucible of the continuous struggle between the fronts of truth and falsehood, the realization of which demands the active presence of human agents on the stage of action. He examines historical examples, such as the struggles of the prophets, and analyzes factors of failure such as negligence (ghaflah), lethargy, and

vanity.

The primary divergences lie in Tabataba'i's focus on the existential/cosmic (takwīnī) dimension versus Khamenei's emphasis on human responsibility, the categorization of victory (intellectual vs. military), and the relationship of this law to other divine laws (such as purification/tamhīṣ and divine assistance/naṣr). This divergence of perspective is rooted in the dominance of a philosophical-epistemological outlook in Allamah Tabataba'i's exegesis versus a concrete, socio-political approach in Ayatollah Khamenei's work, reflecting the distinct historical, intellectual, and practical contexts of their scholarly lives.

Final Conclusion:

The conclusion of this study indicates that the two examined approaches are not contradictory, but rather complementary. Allamah Tabataba'i's ontological approach provides the solid philosophical foundation and conviction necessary for the belief in the ultimate victory of truth, while Ayatollah Khamenei's socio-historical approach offers a practical roadmap for actualizing this divine law in individual and social spheres. Consequently, the divine law of the triumph of truth over falsehood is not merely a passive divine promise, but an active, strategic framework for faithful action in the contemporary world. Furthermore, this study proposes that future research engage in comparative analyses with other contemporary thinkers (such as Morteza Motahhari or Abdollah Javadi-Amoli) and extract the practical dimensions of these divine laws for cultural policy-making.

Keywords: Keywords: Ayatollah Khamenei, Comparative Exegesis, Divine Laws (Sunan Ilāhiyyah), Law of the Triumph of Truth over Falsehood, Allamah Tabataba'i.

تحلیل تطبیقی سنت غلبه حق بر باطل در تفسیر المیزان و آثار تفسیری آیت الله خامنه‌ای^(*)

محمد یوسفعلی تبار^۱، حسن پناهی^۲، امیر محسن عرفان^۳

سید محمدصادق موسوی نسب^۴

۱. دانشجوی دکتری، رشته مدرسی معارف گرایش مبانی نظری اسلام، دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران. (نویسنده مسئول).
tahatarin05@yahoo.com

۲. دانشیار، گروه مبانی نظری اسلام، دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران. panahi@maaref.ac.ir

۳. استادیار، گروه تاریخ و تمدن اسلامی، دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران. Erfan@maaref.ac.ir

۴. استادیار، گروه علوم تربیتی، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، قم، ایران. Smsmn4313@gmail.com

چکیده

سنت غلبه حق بر باطل از مفاهیم بنیادین قرآن کریم است که در بسیاری از آیات به آن تصریح شده است. با این حال، تفاوت در مبانی هستی شناختی و رویکرد تفسیری مفسران معاصر، تبیین‌های متنوعی از چیستی و سازوکار تحقق این سنت به دست داده است. این پژوهش باهدف بررسی تطبیقی دیدگاه علامه محمدحسین طباطبایی در تفسیر المیزان و آیت الله سید علی خامنه‌ای در تفسیر آیات مرتبط، به واکاوی اشتراکات و تفاوت‌های این دو رویکرد پرداخته است. روش تحقیق، کیفی، توصیفی تحلیلی و مبتنی بر تحلیل محتوای تطبیقی متون تفسیری منتخب است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که هر دو اندیشمند، سنت غلبه حق بر باطل را سنتی تکوینی-تشریعی، تخلف‌ناپذیر و ریشه‌دار در ساختار هستی می‌دانند. با این حال، علامه طباطبایی بیشتر با رویکرد فلسفی-هستی‌شناختی و آیت الله خامنه‌ای با رویکرد تاریخی-تمدنی به این سنت نگریده‌اند. در نگاه طباطبایی، ثبات ذاتی حق و زوال باطل از اصول بنیادین برجسته است، در حالی که خامنه‌ای بر نقش اراده، مجاهدت، تقوا و نصرت دین توسط انسان‌ها در تحقق این سنت تأکید دارد. این پژوهش با تلفیق دو رویکرد، افق تازه‌ای برای تحلیل سنت‌های الهی در عرصه تمدن‌سازی اسلامی و فهم پویای تاریخ از منظر قرآنی می‌گشاید.

کلیدواژه‌ها: آیت الله خامنه‌ای، تفسیر تطبیقی، سنت‌های الهی، سنت غلبه حق بر باطل، علامه طباطبایی.

(*) مقاله حاضر برگرفته از رساله دوره دکتری آقای محمد یوسفعلی تبار است.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۸ | تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۴/۲۵ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۰۹ | تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۰۸/۰۸

♦ استناد به این مقاله: یوسفعلی تبار، محمد، پناهی، حسن، عرفان امیر محسن، موسوی نسب، سید محمدصادق (۱۴۰۴): «تطبیقی سنت غلبه حق بر باطل در تفسیر المیزان و آثار تفسیری آیت‌الله خامنه‌ای»، دوفصلنامه مطالعات تفسیری، ۱۰(۲۰)، ۸۶-۱۱۱

<https://doi.org/10.22034/csq.2025.520385.1550>

© نویسندگان دارنده حق تألیف مقاله خود بدون محدودیت هستند.

۱. مقدمه

یکی از اصول بنیادین نظام معرفتی قرآن کریم، سنت‌های الهی است؛ قوانینی عام، تخلف‌ناپذیر و دائمی که بر جریان تاریخ و حیات اجتماعی بشر حاکم‌اند. در میان این سنت‌ها، سنت غلبه حق بر باطل جایگاهی ممتاز دارد؛ چراکه نه تنها تضمین‌کننده تحقق وعده‌های الهی است، بلکه پشتوانه‌ای معرفتی برای پایداری جبهه ایمان و امید به آینده در جوامع دینی فراهم می‌آورد و نقشی کلیدی در تربیت انسان دارد (ضرابی، ۱۳۹۳: ۶۶). با وجود آنکه این سنت در آیاتی چون «جاء الحق وزهق الباطل» (اسراء/۸۱) یا «لیحق الحق و یبطل الباطل» (انفال/۸) تصریح شده، نوع فهم و تفسیر آن، متناسب با مبانی فکری و روش‌شناسی مفسران، متفاوت بوده است.

مسئله‌ی اصلی این پژوهش آن است که دیدگاه دو مفسر برجسته معاصر، علامه طباطبایی و آیت‌الله خامنه‌ای، با وجود اشتراک در اصل سنت غلبه حق بر باطل، در تبیین چیستی، چرایی، سازوکار تحقق و نسبت این سنت با سایر سنت‌های الهی، تفاوتی رویکردی دارد. این تفاوت‌ها، ریشه در رویکرد تفسیری و نگاه به نقش انسان در تاریخ دارند. پرسش اصلی مقاله آن است که وجوه اشتراک و افتراق این دو دیدگاه در تحلیل سنت غلبه حق بر باطل چیست و این تفاوت‌ها چه تأثیری بر فهم امروزی از مفهوم غلبه حق دارد؟

با وجود جایگاه محوری سنت غلبه حق بر باطل در نظام معارف قرآنی، مرور پیشینه پژوهشی نشان می‌دهد که تاکنون پژوهشی منسجم و تطبیقی درباره این سنت در میان مفسران صورت نگرفته است. مرور پیشینه نشان می‌دهد که مطالعات موجود عمدتاً بر نظر یک شخص متمرکز بوده و همچنین خلأ نظام‌مندی تحلیلی آن‌ها است. به عنوان مثال، سلیمانی (۱۳۹۶) در مقاله «بررسی آیات غلبه حق بر باطل از منظر علامه طباطبایی» و نیز در کتاب، «فلسفه تاریخ در قرآن» بر تفسیر آیات غلبه حق بر باطل و حرکت تاریخی ذیل این سنت مبتنی بر اندیشه‌های علامه طباطبایی به بحث پرداخته است. احمدی پرتو (۱۴۰۰) در «سنت پیروزی حق بر باطل در آیات و روایات و جایگاه آن در اندیشه دفاعی امام خامنه‌ای» این سنت را در چارچوب دفاعی تحلیل می‌کند، اما بحث را از حیث اندیشه‌های تفسیری ایشان پیگیری ننموده است. مقاله «پیروزی حق بر باطل در آینه وحی» محمدی (۱۳۹۷) به نحو بسیار اجمالی روش‌های شناخت حق و باطل را یادآور شده و در قسمت انتهایی بعد از اشاره مختصر به سنت غلبه حق بر باطل، به مصادیقی از «غلبه حق بر باطل» در قرآن اشاره نموده است. افشاری (۱۳۹۳) در پایان‌نامه «پیروزی «حق» بر «باطل» از دیدگاه قرآن و حدیث (با تأکید بر وراثت صالحان در آخرالزمان)» بر

حکومت مهدوی تمرکز دارد و تنها در فصلی کوتاه به تبیین این سنت با تکیه بر آیات بدون اشاره به انظار مفسرین می‌پردازد. زکی (۱۴۰۳) در «نزدیکی امر الهی در غلبه دین حق از زبان علامه طباطبایی» تفسیر سوره نحل در المیزان را واکاوی می‌کند و بیشتر وعده‌های الهی را تبیین می‌نماید. شهید بهشتی در کتاب «حق و باطل از دیدگاه قرآن» نبرد حق و باطل را در آیات مکی و مدنی تحلیل می‌کند؛ شهید مطهری نیز در «نبرد حق و باطل»، «قیام و انقلاب مهدی» و «فلسفه تاریخ» به طور ضمنی به این سنت اشاره دارد و البته تأثیر ایشان از اندیشه‌های علامه طباطبایی مشخص است.

مرور پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که تمرکز نگارندگان صرفاً بر تحلیل آیات مرتبط در تفسیری خاص است و فاقد مقایسه تطبیقی در برابر سایر دیدگاه‌هاست؛ بنابراین، خلأ پژوهشی در مقایسه تطبیقی، روشمند و ساختاری این سنت در اندیشه این دو متفکر، همچنان باقی است.

این پژوهش باهدف بررسی تطبیقی دیدگاه‌های علامه طباطبایی و آیت‌الله خامنه‌ای در تفسیر آیات مرتبط با سنت غلبه حق بر باطل، با رویکرد توصیفی تحلیلی و مبتنی بر تفسیر تطبیقی استفاده کرده است. تفسیر تطبیقی با مقایسه دیدگاه‌های مفسران، به دنبال درک صحیح یک آیه یا موضوع خاص قرآنی است. این روش با تحلیل و توضیح نقاط اشتراک و اختلاف نظرها، هدفش دستیابی به فهم درست از قرآن کریم است (طیب حسینی، ۱۳۹۲: ۲۲۳/۸). این پژوهش می‌کوشد با کشف اشتراکات و تمایزات نظرات این دو اندیشمند، گامی در جهت فهم عمیق‌تر و کارآمدتر از جایگاه این سنت در نظام فکری اسلام بردارد تا استفاده اندیشمندان علوم اجتماعی از معارف قرآنی را بهینه سازد.

برای اجرای روش تفسیر تطبیقی، گام‌های تطبیقی زیر طی شده‌اند: گردآوری داده‌ها: این مرحله شامل مطالعه دقیق متون تفسیری و استخراج بخش‌های مرتبط با موضوع بود. در مرحله بعد، محتوای تفاسیر تحلیل و دسته‌بندی شد تا مضامین اصلی، استدلال‌ها و شواهد قرآنی هر مفسر شناسایی شود. این تحلیل به درک تفاوت‌های روش‌شناختی و مفهومی کمک کرد. مقایسه تطبیقی: مقایسه دیدگاه‌ها با تأکید بر شناسایی اشتراکات و تفاوت‌ها و تحلیل نقاط اشتراک و افتراق در چارچوب معیارهایی از قبیل «بنیادی‌ترین تبیین در غلبه حق بر باطل، توجه به نقش اراده الهی، توجه به نقش عامل انسانی، توجه به شبهات پیرامون غلبه حق، توجه به تبیین انواع غلبه حق بر باطل، تبیین شرایط تحقق شکست و غلبه حق و تفاوت رویکرد دو مفسر و دلیل آن» صورت گرفت.

۲. مفهوم شناسی

سنت‌های الهی در قرآن: سنت در قدیمی‌ترین کتب لغت عربی به معنای «راه» است. ازهری در تهذیب اللغة معتقد است سنت در اصل «سنه الطريق» بوده و به راهی اشاره دارد که ابتدا افراد در آن حرکت کرده‌اند و سپس دیگران از آن پیروی می‌کنند (ازهری، بی‌تا: ج ۲۱۰/۱۲). به همین دلیل، واژه سنت در عربی به رفتاری اطلاق می‌شود که به صورت عادت از انسان سر می‌زند و قابل تخلف نیست (ابن منظور، بی‌تا: ۲۲۵/۸۳). این معنا در مورد اوامر و نواهی نبوی نیز به کار رفته است (همان: ۲۲۶/۸۳). ابن منظور و دیگر لغویان، «سنت الله» را به معنای احکام، قوانین و اوامر الهی دانسته‌اند که تغییرناپذیر هستند (همان: ۲۲۷/۸۳؛ ازهری، بی‌تا: ۲۱۳/۸۲)؛ بنابراین، سنت‌های الهی به قوانین حاکم بر عالم تکوین و تشریع اشاره دارد. همچنین سنت‌های الهی از حیث دخالت یا عدم دخالت انسان در اجرایی شدنش به دو نوع «مشروط» و «مطلق» قابل تقسیم است (ترخان، ۱۴۰۳: ۸۴). سنن الهی از حیث دیگر به «دنیوی و اخروی» و «عام و خاص» نیز تقسیم می‌گردد (سید نژاد و دیگران، ۱۴۰۱: ۲۲). البته در بینش قرآنی وجود این سنت‌ها منافاتی با اراده انسانی ندارد بلکه انسان‌ها با توجه به همین سنت‌ها می‌توانند سعادت و شقاوت فردی و اجتماعی خویش را رقم بزنند (مطهری، ۱۳۷۷: ۴۱۰/۲۴).

سید محمدباقر صدر معتقد است قرآن نخستین منبعی است که تاریخ را واجد قوانین و نظم دانسته و بر ضرورت استقراء و تدبیر در رویدادهای تاریخی و سنن طبیعت تأکید دارد تا از رهگذر تدبیر در آن، حقایق مربوط به قوانین تاریخ و سنن تاریخی کشف و تبیین شود (صدر، ۱۳۸۸: ۱۵۵-۱۵۸). در این بحث، مقصود از سنت‌های الهی، قوانین حاکم بر جامعه و تاریخ است. واژه سنت در قرآن کریم در کنار واژگانی مانند «قضا»، «امر»، «فعل»، «فرض»، «قدر»، «اراده»، «حکمت»، «عدم تبدیل» و «عدم تحویل» به کار رفته است (آیات ۳۶-۳۸ احزاب؛ ۲۶ نساء؛ ۴۳ فاطر و ...). از این کاربردها می‌توان دریافت که سنت‌های الهی قوانینی تخلف‌ناپذیرند که در حیات اجتماعی و تاریخی بشر جریان دارند. اسلام معتقد است تاریخ بر اساس قوانین خردمندانه، جاودانه و جهانی پیش می‌رود. قرآن نیز در آیات متعدد این حقیقت را بیان کرده است (کرمی فریدنی، ۱۳۸۳: ۱۱۱). مطالعه سنت‌های الهی اجتماعی نقشی اساسی در شکل‌گیری علوم انسانی اسلامی دارد. غفلت از این سنت‌ها موجب می‌شود پژوهشگران علوم اجتماعی و راهبران جامعه با کاستی در شناخت اجتماعی روبه‌رو شوند (ترخان و فیروزجایی، ۱۴۰۳: ۹۲).

۸). توجه به این سنت‌ها سبب عبرت‌گیری انسان‌ها و عامل اصلاح و هدایت جامعه است؛ زیرا آمادگی برای رویارویی با حوادث، برنامه‌ریزی درست برای مقابله با آسیب‌های اجتماعی و درنهایت اندیشیدن راهکارهایی برای بهبود وضعیت موجود را به دنبال دارد (فخر زارع، ۱۴۰۳: ۱۲۰).

حق و باطل: یکی از کلیدی‌ترین واژه‌های قرآن که ادبیات اسلامی را تحت تأثیر قرار داده، دو واژه «حق» و «باطل» است. خداوند متعال خود را به عنوان «حق» معرفی می‌کند (حج/۶)، حق را از جانب خود می‌داند (آل عمران/۶۰) و همه امور مرتبط با خود را حق می‌خواند. در مقابل، غیر خدا را زوال پذیر معرفی می‌کند (قصص/۸۸).

معنای لغوی حق: العین، حق را نقیض باطل و به معنای امر واجب دانسته است (فراهیدی، بی‌تا: ۶/۳). ابن درید نیز حق را به معنای امر واضحی که در آن شک نباشد تعریف کرده است (ابن درید، بی‌تا: ۱۰۰/۱). برخی لغت‌نویسان مانند صاحب التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، معنایی نزدیک به صاحب مقایس اللغة (ابن فارس، ۱۳۶۳: ۴۸۲/۲) ارائه داده و حق را به «ثبوتی که مطابقت با واقع دارد» معنا کرده‌اند (مصطفوی، ۱۴۳۰: ۸۷/۲)؛ بنابراین حق به امری اطلاق می‌شود که دارای ثبوت، استحکام و مطابقت با واقع است.

معنای لغوی باطل: از آنجاکه بسیاری از لغویان حق را نقیض باطل دانسته‌اند، باطل به «امر بی‌ثبات» معنا شده است (ابن فارس، ۱۳۶۳: ۲۵۸/۱). «امر رفتنی»، «کذب» (فراهیدی، بی‌تا: ۴۳۰/۷) و «تلف شدن» (ابن درید، بی‌تا: ۳۵۹/۱) همگی مصادیقی است که به بی‌ثباتی و زوال اشاره دارند.

معنای استعمالی حق و باطل در قرآن: راغب اصفهانی در مفردات الفاظ القرآن پس از اشاره به معنای حق، اقسامی برای آن ذکر می‌کند:

۱. حق به معنای «ایجادکننده»: خداوند متعال را به عنوان ایجادکننده پدیده‌های عالم به مقتضای حکمتش، «حق» می‌گویند.

۲. حق به معنای «موجود»: موجودی که به مقتضای حکمت ایجادشده است، مانند تمام افعال خداوند که «حق» نامیده می‌شوند.

۳. حق به معنای «اعتقاد»: اعتقادی که با واقعیت مطابقت دارد، مانند «اعتقاد به معاد» که حق نامیده می‌شود.

۴. حق به معنای «کار یا سخن شایسته»: هر کار یا سخنی که مطابق با واقع و در زمان مناسب انجام شود، حق نامیده می‌شود؛ به عبارت دیگر، حق در اینجا به معنای فعل شایسته و متناسب باهدف بایسته است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۲۴۶).

در تقریری متفاوت، می‌توان بیان راغب اصفهانی را این‌گونه باز نمود: حق در قرآن گاهی در قالب گزاره‌های اخباری (آنچه هست) و گاهی در قالب گزاره‌های انشایی (آنچه باید باشد) به کار رفته است (بهشتی، ۱۳۷۸: ۲۱). این تقسیم‌بندی با تحلیل علامه طباطبائی در بحث اعتبارات نیز همخوانی دارد. ایشان معتقدند اعمال انسان در ارتباط با علوم اعتباری و بایدها و نبایدهای اعتباری شکل می‌گیرد و در صورت تناسب با حقایق شرعی و عقلی، متصف به وصف حق یا باطل می‌شوند (طباطبائی، ۱۳۸۷: ۱۵۵).

سنت غلبه حق بر باطل: یکی از سنت‌های جاری در نظام هستی، سنت الهی غلبه حق بر باطل است. جهان‌بینی اسلامی بر این اصل استوار است که در جریان تاریخ، در نهایت خیر بر شر و صلاح بر فساد غلبه خواهد کرد (مهاجرنیا، ۱۳۹۸: ۶۶). خداوند در آیات متعدد قرآن، از جمله آیه ۸ سوره انفال «لِيَحِقَّ الْحَقُّ وَيَبْطُلَ الْبَاطِلُ» و آیه ۸۱ سوره اسراء «وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا»، به روشنی اعلام می‌کند که با آمدن حق، باطل محو می‌گردد، چراکه باطل در ذات خود محکوم به نابودی است. قرآن کریم نبرد حق و باطل و غلبه حق بر باطل در این نبرد را سنتی مستمر می‌داند و با مثال‌های متعدد (مانند تقابل هابیل و قابیل، طالوت و جالوت) بر استمرار این تقابل تأکید دارد و آن را به عنوان نبرد خیر (نور، ایمان) و شر (ظلمت، کفر) توصیف می‌کند که فرجام آن نابودی باطل است (کارگر، ۱۳۸۵: ۱۰۵-۱۱۲). بیان قرآن پیرامون حیات انبیاء در حقیقت تبیینی از نبرد حق و باطل و کیفیت پیروزی حق است (محمدی، ۱۳۹۷: ۱۹) با وجود اینکه گاه در ظاهر، باطل بر حق چیره می‌نماید، اما در بستر بلندمدت تاریخ، این حق است که برتری می‌یابد (مطهری، ۱۳۷۷: ج ۱۰/۱۵). این پیروزی، صرفاً به عرصه‌های نظامی یا سیاسی محدود نمی‌شود بلکه در زمینه‌های فکری، فرهنگی و معنوی نیز محقق می‌شود و آثار تربیتی مهمی را در پی دارد (سلیمانی، ۱۳۹۶: ۲۲۰).

در بینش اسلامی، سنن الهی رابطه‌ای از هم‌گسسته ندارند بلکه منظومه‌وار به هم پیوسته‌اند (روحانی، ۱۳۹۴: ۱۰۲). سنت غلبه حق بر باطل ریشه در سنت ستیزش حق و باطل دارد. رابطه این دو سنت را می‌توان در نسبت «روند» و «فرجام» تبیین کرد. سنت ستیزش حق و باطل در قرآن کریم، بیانگر یک تقابل دائمی و فراگیر در تمام طول تاریخ بشر است که با اشاره به ستیزش شیطان با آدم (ع) از عوالم پیشینی آغاز شده و در عالم دنیا ادامه یافته و به اوج می‌رسد. در مقابل، سنت غلبه حق بر باطل، ناظر به نتیجه و غایت این تقابل تاریخی است. سنت غلبه حق بر باطل یکی از اصول بنیادین در منظومه سنن الهی است که

به عنوان قاعده ای ثابت، مسیر حرکت تاریخ بشر را جهت دهی می کند. قرآن کریم در آیاتی متعدد از جمله آیه ۸ سوره انفال «لِيَحِقَّ الْحَقُّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلُ» به روشنی وجه غایی بودن این سنت را بیان کرده است. سنت غلبه حق بر باطل نه تنها نمایانگر پیروزی حق است، بلکه سنت های دیگر مانند تداول، تمحیص، محق (آیات ۱۴۰-۱۴۱ آل عمران)، نصرت (آیات ۳۹-۴۰ حج) و استدراج (آل عمران ۱۷۸) در نسبت با آن معنا دار می شوند. برای مثال، سنت «تمحیص» بستر پالایش جبهه حق و تشخیص مؤمنان حقیقی است و سنت «نصرت» تنها در صورتی فعال می شود که جبهه حق پایداری نشان دهد.

۳. تحلیل سنت غلبه حق بر باطل در تفسیر المیزان

از منظر تفسیری علامه طباطبایی، یکی از سنت های قطعی و عام الهی، غلبه حق بر باطل و برتری نهایی خیر بر شر است. ایشان در تفسیر آیه ۲۱۶ سوره بقره، با اشاره به ترجیح سعادت بر شقاوت، به برتری ذاتی حق و خیر نسبت به باطل و شر پرداخته است (طباطبایی، ۱۳۷۱: ۱۸۶/۲). در همین راستا، نمونه هایی از تمثیل های قرآنی همچون آیات ۲۴ تا ۲۷ سوره ابراهیم در مورد «كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ...» ذکر شده که نشان دهنده ریشه داری، پایداری و ثمر بخشی حق، در تقابل با بی ریشگی، ناپایداری و بی ثمری باطل است.

طباطبایی در ادامه آیات متعددی را به عنوان شواهد قرآنی سنت غلبه حق بر باطل مطرح می کند، از جمله: «لِيَحِقَّ الْحَقُّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلُ» (انفال/ ۸)، «وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى» (طه/ ۱۳۲)، «وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ وَإِنَّ جُنَدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ» (صافات: ۱۷۳) و «وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ» (یوسف/ ۲۱) (همان: ۱۸۶/۲).

وی تأکید می کند که این آیات نه تنها ناظر به پیروزی حق در عرصه حیات انسانی اند بلکه نگاهی هستی شناختی نیز در آن ها نهفته است؛ به گونه ای که معنای آن ها از حوزه تاریخ بشر فراتر رفته و به ساختار تکوینی عالم نیز تسری می یابد. چنانکه در آیاتی مانند «أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا...» (رعد/ ۱۷) و آیات: «وَعَسَتْ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ» (طه/ ۱۱۱)، «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ» (بقره/ ۱۱۶) و «وَأَنْتَ إِلَى رَبِّكَ الْمُنتَهَى» (نجم/ ۴۲) دیده می شود، نظام هستی بر مبنای غلبه حق شکل گرفته است. از همین منظر، حق در عالم انسانی نیز سرانجام پیروز است. آیاتی مانند: «كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي» (مجادله/ ۲۱)، «وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ...» (صافات/ ۱۷۳) و «وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ» (یوسف/ ۲۱) نیز مؤید این معنا هستند (همان: ۳۰۴/۲-۳۰۵).

الف) استمرار غلبه حق بر باطل به عنوان سنت الهی

علامه طباطبایی بر استمرار سنت غلبه حق بر باطل تأکید دارد. وی در تفسیر آیات ۲۴ سوره شوری: «وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ» و ۱۸ سوره انبیاء: «بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ» استفاده از فعل مضارع را نشانه‌ای بر استمرار و جریان داشتن این سنت در نظام الهی می‌داند (طباطبایی، ۱۳۷۱: ۵۰/۱۸). وی در تفسیر واژه «کلمات» دو احتمال را مطرح می‌سازد:

۱. وحی الهی که از طریق پیامبران نازل می‌شود و به مثابه نوری هدایتگر، باطل را بی‌اثر می‌سازد.

۲. ذات انبیاء که مجرای تجلی کلمات الهی‌اند و باوجود خود، حق را در جامعه نهاده‌اند می‌کنند.

در تفسیر آیه ۱۸ سوره انبیاء نیز می‌نویسد: تعبیر «نَقْذِفُ ... فَيَدْمَغُهُ» حاکی از علو و برتری حق بر باطل است و «فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ» بیانگر نابودی نهایی باطل، حتی در شرایطی است که باطل مقتدر و حق شکست خورده به نظر می‌رسد (همان: ج ۲۶۳/۱۴). این تحلیل نشان می‌دهد که غلبه حق بر باطل، نه تنها یک اتفاق تاریخی، بلکه سنتی الهی است که در طول تاریخ همواره تکرار می‌شود.

ب) نگاه هستی‌شناختی به غلبه حق بر باطل

خداوند متعال در آیه ۱۷ سوره رعد، با بهره‌گیری از تمثیلی دقیق، به تبیین نسبت حق و باطل در نظام آفرینش می‌پردازد. در این آیه، جریان حق و باطل به سیلی تشبیه شده که در جریان خود، کف‌هایی بر سطح آب پدید می‌آورد. در این تمثیل، باطل همانند کف‌هایی توصیف شده که اگرچه پر سروصدا و پرتحرک‌اند؛ اما ناپایدار، بی‌ریشه و زودگذر هستند؛ درحالی‌که حق، همچون آب زلال و مفید، پس از فروکش کردن تلاطم، در زمین نفوذ کرده و باقی می‌ماند. علامه طباطبایی با تأمل در این آیه، چنین نتیجه می‌گیرد که در ساختار آفرینش، اگرچه حق و باطل ممکن است در کنار هم ظاهر شوند، اما به سبب بی‌ثباتی ذاتی باطل، سرانجام آن محو و نابودی است و آنچه باقی می‌ماند، حق است (طباطبایی، ۱۳۷۱: ۱۸۸/۲).

وی در تفسیر المیزان، این سنت را صرفاً آموزه‌ای اخلاقی یا اعتقادی نمی‌داند، بلکه آن را قانونی تکوینی و ذاتی در نظام هستی معرفی می‌کند. به باور وی، حق به سبب اتصال وجودی به خداوند، دارای ثبات و استمرار است، درحالی‌که باطل، به دلیل عدم استناد به خداوند، محکوم به زوال است: «السَّيِّئَاتُ أَغْدَامٌ وَ بُلْطَانَاتٌ غَيْرُ مُسْتَبِدَّةٍ إِلَى اللَّهِ سُبْحَانَهُ» (همان).

این نگاه هستی‌شناختی به روشنی نشان می‌دهد که غلبه حق بر باطل، بخشی از ذات نظام آفرینش است.

در تفسیر آیات ۲۴ تا ۲۷ سوره ابراهیم نیز که در آن «کلمه طیبه» به «درختی پاک و استوار» تشبیه شده، علامه تأکید می‌کند که قرآن، حق را همچون درختی ریشه‌دار، بارور و پایدار معرفی کرده است. در مقابل، باطل همانند درختی بی‌ریشه و ناپایدار است که دیری نمی‌پاید و به زودی از میان می‌رود (همان: ۳۵۷/۲). وی همچنین با استناد به آیه ۱۸ سوره انبیاء، «بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ»، تأکید می‌کند که در ساختار هستی، حق با قدرت به سوی باطل پرتاب می‌شود و آن را از درون منهدم می‌سازد. «يَدْمَغُهُ» دلالت بر نابودی درونی و غیرقابل بازگشت باطل دارد؛ به گونه‌ای که مجال بروز مجدد نمی‌یابد (همان: ۲۶۳/۱۴).

در تفسیر آیه ۸۱ سوره اسراء، «قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا»، علامه تعبیر «زهوق» را به معنای زوال تدریجی و ذاتی باطل تحلیل کرده و می‌نویسد: «الزُّهُوقُ هُوَ الْهَلَاكُ وَ الْبُطْلَانُ... وَالْمَعْنَى ظَاهِرٌ أَنَّ الْبَاطِلَ لَا دَوَامَ لَهُ» (همان: ۱۷۷/۱۳). به اعتقاد او، این زوال نه یک حادثه بیرونی، بلکه امری درونی و ساختاری است که در ذات باطل نهفته است. بر این اساس، سنت الهی غلبه حق بر باطل، سنتی قطعی، تکوینی و دائمی است که هم در سطح هستی‌شناسی و هم در جریان تاریخ، ضمانت‌بخش بقای حق و نابودی تدریجی باطل خواهد بود.

ج) غلبه حق در بستر اجتماعی و تاریخی

در تفسیر آیه ۲۴۴ سوره بقره، پس از فرمان الهی به جهاد در راه خدا، قرآن کریم به واقعه نبرد میان طالوت و جالوت اشاره می‌کند. علامه طباطبایی این آیات را شهادی بر سنت قطعی غلبه حق بر باطل می‌داند و تصریح می‌کند که حکومت و پیروزی، همواره از آن ایمان و تقوا است، حتی اگر شمار حاملان آن اندک باشد: «الْحُكُومَةُ وَالْغَلْبَةُ لِلْإِيمَانِ وَالتَّقْوَى وَإِنْ قَلَّ حَامِلُوهُمَا» (طباطبایی، ۱۳۷۱: ۲۸۳/۲). این تحلیل حاکی از آن است که سنت الهی، در جهت استقرار حق عمل می‌کند، هرچند در مقاطعی باطل ممکن است غالب جلوه کند. با این حال، طباطبایی هشدار می‌دهد که تحقق این پیروزی، مشروط به التزام عملی به ایمان و تقوا است و صرف ادعای ایمان کفایت نمی‌کند. به باور او، تنها زمانی مؤمنان به پیروزی واقعی دست می‌یابند که در عمل نیز بر مبنای ایمان خویش رفتار کنند (همان). در ادامه، علامه سه وضعیت را برای مؤمنان در مواجهه با جبهه باطل تبیین می‌کند: نخست، پیروزی ظاهری که در آن مؤمن علاوه بر

غلبه مادی، از پاداش اخروی بهره‌مند می‌شود؛ دوم، شکست ظاهری که اگر همراه با اجبار باشد و مؤمن در دل به حق وفادار بماند، همچنان از منظر الهی پیروز است؛ و سوم، شهادت که والاترین نوع غلبه و مصداق کامل حیات طیبه است (همان: ۱۸۶/۲).

به زعم علامه طباطبایی، سنت غلبه حق بر باطل در متن نظام علی و معلولی جهان جای دارد. ساختار طبیعی عالم به گونه‌ای طراحی شده که درنهایت، به سمت تحقق دین حق و پیروزی آن سوق می‌یابد؛ اما در مواردی که اهل ایمان به سبب نفاق، گناه یا ضعف اراده، از ایفای نقش خود بازمی‌مانند، خداوند متعال با اراده ویژه خود، مسیر طبیعی اسباب را دگرگون ساخته و زمینه بازگشت و تجلی دوباره حق را فراهم می‌سازد (همان: ۴۹/۴). بر این اساس، سنت غلبه حق، نه تنها در بستر عادی تاریخ بلکه در شرایط بحرانی نیز نافذ و فعال است. این سنت، به گونه‌ای عمل می‌کند که دین الهی و حجت خداوند هیچ‌گاه به نابودی کامل کشیده نمی‌شوند و همواره امکان بروز و بقا برای جبهه حق وجود دارد؛ درنتیجه، تحلیل تفسیری علامه طباطبایی، سنت غلبه حق را سنتی فراگیر، دائمی و حاکم بر ساختار هستی معرفی می‌کند؛ سنتی که تحقق آن تضمین شده و نهایی است.

د) دلایل انکار سنت غلبه حق بر باطل از منظر انسان‌شناسی

علامه طباطبایی در تفسیر آیه ۲۱ سوره یوسف، «وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»، به مسئله ناآگاهی عمومی نسبت به سنت الهی غلبه حق بر باطل اشاره می‌کند. از دیدگاه وی، بسیاری از مردم یا این سنت را انکار می‌کنند یا از درک آن عاجز هستند. به باور ایشان، این انکار و ناآگاهی، ریشه در دو عامل معرفتی دارد که به محدودیت فهم انسان نسبت به حقیقت هستی و روند تاریخ بازمی‌گردد (طباطبایی، ۱۳۷۱: ۱۸۶/۲).

عامل نخست، نگاه کوتاه‌مدت انسان به وقایع تاریخی است. انسان به دلیل وابستگی به تجربه محدود زمانی و مکانی، معمولاً آنچه را که در لحظه و محیط خود مشاهده می‌کند، مبنای قضاوت قرار می‌دهد. از این رو، اگر در برهه‌ای باطل غلبه ظاهری داشته باشد، آن را پیروزی واقعی تلقی کرده و غلبه نهایی حق را انکار می‌نماید. علامه می‌نویسد: «يَأْخُذُ عُمْرَهُ الْقَصِيرَ وَمَتَاعَهُ الْقَلِيلَ مَقْيَاسًا يَحْكُمُ بِهِ عَلَى عَامَّةِ الْوُجُودِ...» (همان)؛ اما از منظر الهی، تاریخ در یک بستر کل‌نگر و فراگیر جریان دارد و چه بسا شکست‌های ظاهری، مقدمه پیروزی‌های عمیق و رهایی‌بخش باشند.

عامل دوم، تفاوت در ماهیت غلبه حق و باطل است. باطل اغلب از طریق سلطه جویی بیرونی و اجبار بر ظاهر انسان‌ها اعمال قدرت می‌کند؛ اما این سلطه که بر پایه اکراه استوار است، ناپایدار است. در مقابل، غلبه حق مبتنی بر ایمان درونی و نفوذ معنوی در دل‌هاست که اگرچه ممکن است مدتی پنهان بماند، اما نهایتاً پایدار و فراگیر خواهد شد. به تعبیر علامه «فَإِذَا اسْتَقَرَّ الْإِيمَانُ... فَإِنَّهُ سَوْفَ يَظْهَرُ دَهْرًا وَإِنْ اسْتَخْفَى يَوْمًا...» (همان). در نتیجه، ناتوانی در درک این سنت، نه ناشی از فقدان آن، بلکه ناشی از ضعف بینش انسان در فهم باطن هستی و حقایق فراتجربی است.

ه) تحقق سنت غلبه حق در بستر تاریخ تکوینی

از منظر علامه طباطبایی، سنت غلبه حق بر باطل نه تنها یک واقعیت تاریخی، بلکه قاعده‌ای تکوینی و غیرقابل تخلف در نظام هستی است. وی در تفسیر آیه ۱۸ سوره انبیاء، بر این نکته تأکید دارد که ساختار آفرینش به گونه‌ای سامان یافته که همواره حق، حتی در صورت ضعف ظاهری یا کمی پیروان، در مسیر غلبه بر باطل قرار دارد. باطل اگرچه ممکن است در برهه‌هایی از تاریخ جلوه‌گری کند، اما این ظهور موقتی، خود مقدمه‌ای برای بروز و استقرار نهایی حق است (طباطبایی، ۱۳۷۱: ۲۶۳/۱۴).

در نگاه علامه، هدایت انسان به سوی حق، هدایت «تکوینی» است؛ بدین معنا که فطرت انسانی و ساختار عالم، به طور ذاتی انسان را به سوی کمال و سعادت سوق می‌دهند، حتی در غیاب عوامل بیرونی؛ بنابراین پیروزی حق در طول تاریخ امری قطعی و اجتناب‌ناپذیر است. علامه جلوه‌های موقتی باطل را نیز بخشی از نظام الهی می‌داند؛ زیرا باطل با ظهور خود، عملاً زمینه نابودی خویش را فراهم می‌کند و به گونه‌ای ناخواسته، تقویت و تثبیت جبهه حق را رقم می‌زند. این فرآیند، تجلی سنت الهی «قَدْزُ الْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ» (انبیاء/ ۱۸) و نمودی از پالایش الهی در تاریخ بشر است.

۴. تحلیل سنت غلبه حق بر باطل از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای

در سنت‌شناسی قرآنی، سنت غلبه حق بر باطل از جمله قواعد قطعی و تغییرناپذیر الهی است که در ساختار تکوین و تشریع عالم جایگاه ویژه‌ای دارد. آیت‌الله خامنه‌ای در تفسیر آیات متعددی از قرآن کریم همچون (صف/ ۸-۹؛ اسراء/ ۸۱؛ توبه/ ۲۵-۲۷؛ حشر/ ۱؛ مجادله/ ۲۱؛ توبه/ ۳۲-۳۳؛ منافقون/ ۸) این اصل را مورد تحلیل تفصیلی قرار داده‌اند. ایشان در تفسیر آیه هشتم سوره صف با استناد

به عبارت «يُرِيدُونَ لِيُظْفَرُوا نُورَ اللَّهِ...»، تصریح می‌کنند که تلاش کافران برای خاموش کردن نور الهی، با شکست مواجه خواهد شد؛ چراکه اراده تام الهی بر اتمام و تحقق دین حق تعلق یافته است (خامنه‌ای، ۱۴۰۲ الف: ۵۹). بر پایه این تفسیر، «نور» در آیه مذکور، نماد هدایت الهی و دین حق است که مخالفت کفار مانعی در برابر تحقق آن ایجاد نمی‌کند.

همچنین در آیه نهم همین سوره، با عبارت «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ»، غلبه نهایی دین اسلام بر سایر مکاتب مورد تأکید قرار گرفته است. به باور آیت‌الله خامنه‌ای، این آیه نشان‌دهنده مأموریت تمدنی اسلام در مدیریت و هدایت کل بشریت است، نه صرفاً هدایت محدود قومی یا منطقه‌ای (همان: ۶۰)؛ بنابراین تحقق جهانی این سنت، در چارچوب اراده الهی و هماهنگی با ساختار هستی قابل تبیین است.

الف) نگاه هستی‌شناختی به غلبه حق بر باطل

یکی از مبانی اساسی برای اثبات سنت غلبه حق بر باطل در قرآن کریم، اتکای آن به اصول هستی‌شناختی است. آیت‌الله خامنه‌ای در تفسیر آیات متعدد، به ویژه در سوره حشر، این اصل را نه رخدادی تصادفی یا صرفاً اخلاقی، بلکه قاعده‌ای طبیعی و برخاسته از ساختار آفرینش می‌دانند (خامنه‌ای، ۱۴۰۲ الف: ۲۱). بر مبنای این نگاه، قوام عالم بر حق استوار است و باطل، به دلیل ناهماهنگی با نظام هستی، ذاتاً ناپایدار و زوال‌پذیر است.

آیت‌الله خامنه‌ای تصریح می‌کنند که حق، نظامی اعتقادی و اجتماعی است که با قوانین خلقت و سنن تکوینی هماهنگ بوده و از این رو، از ثبات و پایداری برخوردار است. در مقابل، باطل، به سبب ناسازگاری بنیادین با ساختار هستی، فاقد تکیه‌گاه وجودی و محکوم به نابودی است. ایشان در تفسیر آیه «وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا» (اسراء/ ۸۱)، این نکته را تبیین می‌کنند که ظهور و حضور حق، به صورت قهری و طبیعی موجب زوال باطل خواهد شد. با این حال، استمرار این سنت وابسته به مجاهدت و ایفای نقش فعال جبهه حق است؛ چراکه در صورت سستی اهل حق، باطل ممکن است به طور موقت بقا یابد، اگرچه این پایداری سطحی و ناپایدار خواهد بود (همان: ۲۲).

آیت‌الله خامنه‌ای برای تبیین این واقعیت، تمثیلی ارائه می‌دهند. ایشان حق را به گیاهی ریشه‌دار، بومی و متناسب با اقلیم طبیعی تشبیه می‌کنند که به طور طبیعی در جان و جامعه می‌روید و نیازی به تحمیل ندارد. در مقابل، باطل همانند گیاهی بیگانه است که در محیط نامناسب کاشته شده و به طور طبیعی دچار پژمردگی و نابودی می‌شود (همان).

در تحلیل آیه «وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ» (یوسف/۲۱)، آیت الله خاмене‌ای تأکید می‌کند که غلبه خداوند بر امور ناشی از سنن تخلف ناپذیر الهی است (خاмене‌ای، ۱۴۰۱: ۲۶۱). همان‌گونه که قوانین طبیعی مانند جاذبه زمین قابل نقض نیستند، قوانین اجتماعی و تاریخی الهی همچون غلبه حق بر باطل نیز قطعی و قطعی‌الوقوع‌اند. ایشان در تحلیل فلسفی خود، باطل را حرکتی قسری و ناهماهنگ با ساختار طبیعی معرفی می‌کنند که مانند مخالفت با جاذبه زمین، موقت و زودگذر است و در صورت ظهور حق، ناچار به نابودی می‌شود (همان).

در سوره توبه، آیه ۳۲، خداوند می‌فرماید: «يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورُهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ». آیت الله خاмене‌ای این آیه را دلالتی بر ارتباط ذاتی میان حق و هستی می‌دانند. ایشان تأکید می‌کنند که دین اسلام، با وجود آنکه حرکتی محدود و کوچک در شبه جزیره عربستان بود، به دلیل اتصال به خداوند، چون نوری پایدار و زوال ناپذیر رشد کرد و مخالفان نتوانستند مانع تحقق آن شوند (خاмене‌ای، ۱۴۰۱ الف: ۱۴۵).

علاوه بر این، آیت الله خاмене‌ای در تفسیر سوره حشر، با اشاره به آغاز و پایان سوره با تسبیح خداوند، به اهمیت توحید صفاتی و اسمائی در تضمین تحقق این سنت اشاره می‌کنند. در آیه نخست آمده است: «سَبِّحْ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» (حشر/۱). ایشان تصریح می‌کنند که چون خداوند «عزیز» (پیروز و غیر مغلوب) و «حکیم» (دارای صنع متقن) است، حرکت تاریخ نیز در مسیر تحقق اراده الهی و پیروزی حق پیش خواهد رفت (خاмене‌ای، ۱۴۰۱: ۲۶). در مجموع، از دیدگاه آیت الله خاмене‌ای، غلبه حق بر باطل نه فقط وعده‌ای دینی، بلکه قاعده‌ای طبیعی، ریشه‌دار در نظام هستی و تضمین شده از سوی صفات الهی است. این نگاه هستی‌شناختی، مبنای اطمینان و پایداری جبهه حق در طول تاریخ خواهد بود.

ب) رویکرد تاریخی قرآن به سنت غلبه حق بر باطل؛ بررسی مصادیق تاریخی و روند تحقق غلبه

سنت غلبه حق بر باطل، از منظر آیت الله خاмене‌ای، جریان‌ی قانونمند و مستمر در بستر تاریخ بشر است. در تحلیل قرآنی ایشان، تاریخ صحنه تحقق تدریجی حق و پیشروی آن بر باطل معرفی می‌شود. با اتکا به مصادیق تاریخی و مبانی تفسیری، روند تحقق این سنت الهی در ادوار گوناگون بررسی پذیر است.

نخست، ایشان در تفسیر آیات ۱۷-۱۸ سوره بقره که مَثَل نور ناپایدار منافقان را بیان می‌کند، این تمثیل را اشاره‌ای به حقیقتی مستمر در تاریخ بشر می‌دانند. تقابل

دائمی حق و باطل، از نظری، ویژگی ذاتی تاریخ است. هرچند در هر دوره، جبهه حق تلفات و آسیب‌هایی را متحمل شده، اما به‌طور کلی، حق در مسیر تاریخ همواره تقویت یافته و پیشرفت نسبی داشته است. به‌تصریح ایشان، هر مقطع تاریخی، نسبت به گذشته، نشانه‌ای از رشد و تثبیت نسبی حق در عرصه‌های مختلف دارد، حتی اگر باطل به‌طور کامل زایل نشده باشد (خامنه‌ای، ۱۴۰۱ و: ۲۲۳).

در تبیین جهت‌گیری کلی تاریخ، آیت‌الله خامنه‌ای با استناد به آیه «وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ» (منافقون/۸)، تأکید می‌کند که عزت و اقتدار واقعی از آن خدا، رسول و مؤمنان است. ایشان مسیر کلی تاریخ را حرکتی تدریجی به‌سوی ریشه‌دار شدن حق می‌دانند. هرچند ممکن است شرارت‌ها، تخریب‌ها یا مقاومت‌های موضعی مسیر را کند کنند؛ اما جهت تاریخ بازگشت‌ناپذیر و منطبق بر اهداف الهی است. آیت‌الله خامنه‌ای با تشبیه تاریخ به رودخانه‌ای که باطل را چون چوبی بر جریان خود حمل می‌کند، تأکید می‌کند که این جریان، نهایتاً در راستای اهداف الهی به پیش می‌رود (خامنه‌ای، ۱۴۰۲ ب: ۱۲۲). همچنین ایشان با رد دیدگاه‌های ماتریالیستی درباره سیر تکامل تاریخ، بر این نکته تأکید دارند که معرفت دینی و ایمان انسان‌ها در طول تاریخ، عمیق‌تر، استدلالی‌تر و شفاف‌تر شده است. گرچه ایمان در آغاز ساده و ابتدایی بود، اما در اثر مبارزات حق و باطل، این ایمان به تدریج ژرفا و استحکام بیشتری یافته است (همان).

در تفسیر آیه «كَتَبَ اللَّهُ لَأَعْلَبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي» (مجادله/۲۱)، آیت‌الله خامنه‌ای تأکید می‌کند که غلبه پیامبران، پیش از آنکه سیاسی یا نظامی باشد، غلبه در عرصه اندیشه و تفکر است. حتی پیامبرانی چون یحیی، زکریا و عیسی (ع) که ظاهراً در حیات دنیوی مغلوب شدند، از منظر ایشان با تثبیت اندیشه توحید، عدالت و علم، رسالت خود را تحقق بخشیدند و در تاریخ به پیروزی رسیدند (خامنه‌ای، ۱۴۰۱ هـ: ۱۴۲). وی می‌افزاید که حتی جوامع امروزی که به‌ظاهر از دین فاصله دارند، در ارزش‌هایی چون عدالت‌خواهی، علم‌گرایی و برادری انسانی، تحت تأثیر آموزه‌های انبیاء هستند؛ به‌گونه‌ای که این ارزش‌ها امروز به هنجارهای مقبول جهانی تبدیل شده‌اند (همان: ۱۴۴).

نهایتاً، آیت‌الله خامنه‌ای تأکید دارند که پیروزی حق صرفاً پدیده‌ای بلندمدت نیست. در تفسیر همین آیه، با اشاره به مبارزات اصحاب انبیاء. که قرآن از آنان با عنوان «رَبِیُّون» (آل عمران/۱۴۶) یاد کرده است. تأکید می‌کند که هر جا امتی با تمسک به خدا و زیر سایه انبیاء به مجاهدت پرداخته و از سستی پرهیز کرده، همان مقطع زمانی نیز شاهد پیروزی حق بوده است. نمونه بارز این واقعیت، پیروزی

پیامبر اکرم (ص) در انقلاب نبوی است که با تمسک به دین خدا و فداکاری در راه حق، به غلبه‌ای بزرگ دست یافتند (خامنه‌ای، ۱۴۰۱ هـ: ۱۴۵). در مجموع، آیت‌الله خامنه‌ای سنت غلبه حق بر باطل را جریانی تدریجی، قانونمند و برگشت‌ناپذیر در مسیر تاریخ می‌داند که تحقق آن، هم در طول زمان و هم در مقاطع خاص تاریخی، به واسطه پایداری و مجاهدت جبهه حق، قطعی است.

ج) تبیین علل و عوامل شکست حق و شروط تحقق غلبه حق

سنت غلبه حق بر باطل در قرآن کریم سنت مشروط به التزام مؤمنان به برخی لوازم و شروط است. در غیر این صورت، ممکن است حق دچار شکست‌های مقطعی گردد. در این بخش، ضمن بررسی علل شکست جبهه حق، عوامل غلبه حق و شروط تحقق آن تبیین می‌شود. عوامل و شروط غلبه حق عبارت‌اند از: نصرت دین خدا؛ یکی از شروط بنیادین تحقق سنت غلبه حق بر باطل، یاری دین الهی توسط مؤمنان است. قرآن کریم در آیه ۱۴ سوره صف خطاب به مسلمانان می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ». این آیه به روشنی بیانگر آن است که تحقق اراده الهی در غلبه حق، وابسته به نصرت عملی دین از سوی اهل ایمان است. نصرت خدا در این آیه، در حقیقت به معنای نصرت دین اوست؛ یعنی تلاش برای برپایی ارزش‌های الهی، حمایت از دعوت انبیاء و پاسداری از احکام و معارف اسلام در عرصه‌های فردی و اجتماعی. این نگاه، مسئولیت‌محور است و غلبه حق را نه صرفاً وعده‌ای آسمانی، بلکه مأموریتی زمینی می‌داند که تنها با فداکاری، جهاد و پایداری مؤمنان محقق می‌شود. در نتیجه، اراده‌ی تکوینی خداوند بر غلبه حق، نیازمند همراهی اراده‌های انسانی است که در عمل، باوری به غلبه حق داشته و در جهت آن مجاهدت کنند (خامنه‌ای، ۱۴۰۲ الف: ۸۳).

ضرورت غلبه بر هوای نفس و مراعات تقوا: از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، یکی از شروط بنیادین تحقق سنت الهی غلبه حق بر باطل، غلبه انسان بر هواهای نفسانی و طاغوت درونی است. ایشان در تفسیر آیه «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» (حمد/۵)، این آیه را بیانگر تعهد انسان در بندگی خالصانه خداوند و پرهیز از بندگی نفس اماره می‌دانند. این جهاد درونی، صرفاً توصیه‌ای اخلاقی نیست، بلکه مبنای اصلی پیروزی جبهه حق در تاریخ است؛ زیرا اسارت در شهوات و رفاه طلبی، مانع پایداری در برابر دشمنان می‌شود (خامنه‌ای، ۱۴۰۱ د: ۶۲). ایشان تأکید دارند که کسی که نتواند طاغوت درونی را مهار کند، در برابر سلطه طاغوت بیرونی نیز مقاوم نخواهد بود؛ از این رو، مجاهدت با نفس شرط ورود به جهاد بیرونی است (همان: ۷۸). همچنین در تفسیر آیه ۱۲ سوره حشر، آیت‌الله خامنه‌ای بر ضرورت حضور

فعال مؤمنان در میدان مبارزه و رعایت تقوا تأکید می‌کنند؛ امری که زمینه‌ساز غلبه بر جبهه کفر و نفاق خواهد بود (خامنه‌ای، ۱۴۰۱: ۱۵۷).

عوامل شکست حق نیز عبارت‌اند از:

خطر غفلت و انحطاط ملت‌های مؤمن: آیت‌الله خامنه‌ای در تحلیل سنت غلبه حق بر باطل، آسیب‌شناسی جامعه‌های دینی را یکی از مباحث محوری می‌دانند. ایشان معتقدند شکست و انحطاط ملت‌های مؤمن نه از ناحیه ضعف سنت‌های الهی، بلکه ناشی از غفلت درونی، ترک مجاهدت و فروکاستن دین به ظواهر است. در تفسیر سوره جمعه، با اشاره به سرنوشت بنی‌اسرائیل، بیان می‌کنند که حتی جوامعی با سابقه دینی، در صورت گرایش به دنیاگرایی و غفلت از رسالت الهی، از مسیر سنت‌های الهی منحرف شده و زمینه شکست تاریخی آنان فراهم می‌گردد (خامنه‌ای، ۱۴۰۱ ب: ۱۴۰). ایشان گناه و ترک عمل صالح را به موربانه‌ای تشبیه می‌کنند که ایمان را از درون تحلیل می‌برد و بنیادهای هویتی امت مؤمن را سست می‌سازد. در غیاب یاد خدا، تقوا و روحیه جهاد، جامعه دینی به رکود و تحجر دچار شده و به تدریج در مسیر زوال قرار می‌گیرد؛ اگرچه ممکن است ظاهر دینداری حفظ شود، اما جوهره حقیقی دین که همان اخلاص و آمادگی برای فداکاری است، از میان خواهد رفت (همان: ۱۴۰). بر این اساس، تحقق و تداوم پیروزی حق منوط به پایداری در تقوا، آگاهی و حضور فعال در میدان مبارزه با باطل است و هرگونه غفلت از این لوازم، موجب انحطاط تدریجی می‌شود (همان: ۱۴۰).

سستی و عدم تلاش: در تحلیل آیه ۵ سوره صف، آیت‌الله خامنه‌ای تصریح می‌کنند که تحقق غلبه حق بر باطل، وابسته به استمرار تلاش از سوی مؤمنان است. در صورتی که اهل ایمان از مجاهدت و وظایف خود کوتاهی ورزند یا شرایط لازم را فراهم نسازند، ممکن است روند تحقق این سنت دچار عقب‌افتادگی شود یا نتایج به دست آمده از میان برود. تاریخ بشر گواه این مطلب است؛ چنان‌که در دوران حاکمیت پیامبرانی چون سلیمان (ع)، داوود (ع) و یوسف (ع)، دین الهی در بخش‌های وسیعی از جهان مستقر شد و نظام اجتماعی بر پایه تعالیم الهی سامان گرفت. با این حال، به دلیل عدم تداوم مبارزه از سوی پیروان، آن دوره‌های درخشان نتوانستند دوام یابند. این تجربه تاریخی نشان می‌دهد که تداوم پیروزی حق، نیازمند استمرار تلاش و حفظ روحیه مجاهدت است (خامنه‌ای، ۱۴۰۲ الف: ۵۶-۵۷).

غرور مؤمنان: در کنار سنت قطعی غلبه حق بر باطل، سنت‌های دیگری نیز در نظام الهی وجود دارند که می‌توانند در شرایط خاص، موجب شکست موقت

جبهه حق شوند. یکی از این سنت‌ها، سنت شکست مغروران است. بر اساس تحلیل آیت‌الله خامنه‌ای، اگر مؤمنان به توان، امکانات و تعداد ظاهری خود مغرور شوند و از درک نقش اراده و قدرت الهی غفلت ورزند، به سنت الهی مجازات دچار می‌شوند. اتکای صرف به ظواهر مادی و بی‌توجهی به توکل واقعی، موجب می‌گردد خداوند آن‌ها را به خود واگذارد تا ضعف و ناتوانی را تجربه کنند و درک نمایند که جز خداوند، پناهگاهی وجود ندارد (خامنه‌ای، ۱۴۰۱ الف: ۱۰۷). نمونه بارز این سنت در واقعه جنگ حنین قابل مشاهده است؛ جایی که مسلمانان به فزونی عدد خود مغرور شدند و ترس و شکست بر آنان مستولی گشت؛ اما با تذکر پیامبر اکرم (ص) و بازگشت آنان به توکل، آرامش الهی نازل شد و با امداد غیبی، پیروزی نهایی بر دشمن محقق گردید (همان).

۵. اشتراکات و افتراقات در بررسی سنت غلبه حق بر باطل از دیدگاه علامه طباطبایی و آیت‌الله خامنه‌ای

الف) وجوه اشتراک دیدگاه علامه طباطبایی و آیت‌الله خامنه‌ای درباره سنت غلبه حق بر باطل

۱. بنیادی‌ترین تبیین در سنت غلبه حق بر باطل (تبیین هستی‌شناختی): در اندیشه تفسیری علامه طباطبایی و آیت‌الله خامنه‌ای، سنت غلبه حق بر باطل، سنتی الهی، تکوینی و تخلف‌ناپذیر است. علامه طباطبایی با استناد به آیه «قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ» (اسراء/۸۱)، این سنت را قاعده‌ای نهادینه در ساختار آفرینش معرفی می‌کند (طباطبایی، ۱۳۷۱: ۱۳/۱۷۷). آیت‌الله خامنه‌ای نیز در تفسیر سوره صف، آن را قاعده‌ای ثابت در نظام تکوین و تشریع می‌داند (خامنه‌ای، ۱۴۰۲ الف: ۵۹). هر دو مفسر، ریشه این سنت را در نظام هستی جست‌وجو می‌کنند. علامه طباطبایی با رویکردی فلسفی، حق را متصل به ذات الهی و باطل را فاقد چنین اتصالی معرفی می‌کند (طباطبایی، ۱۳۷۱: ۲/۱۸۸). به همین سان، آیت‌الله خامنه‌ای نیز در تفسیر سوره حشر، هماهنگی حق با ساختار خلقت و ناهماهنگی بنیادین باطل با آن را علت زوال‌پذیری باطل می‌داند (خامنه‌ای، ۱۴۰۱ ج: ۲۶).

۲. نقش اراده الهی: هر دو متفکر بر نقش بنیادین اراده الهی در تحقق این سنت تأکید دارند. علامه طباطبایی با استناد به آیاتی چون «وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ» (یوسف/۲۱) اراده الهی را ضامن پیروزی حق می‌داند (طباطبایی، ۱۳۷۱: ۲/۳۰۴). آیت‌الله خامنه‌ای نیز در تفسیر سوره حشر، اراده الهی را نیروی محرکه‌ای می‌داند

که از طریق صفات الهی مانند عزت و حکمت، غلبه حق را تضمین می‌کند (خامنه‌ای، ۱۴۰۱ ج: ۲۶).

۳. درنهایت، هر دو مفسر پیروزی نهایی حق را وعده‌ای قطعی از سوی خداوند می‌دانند که به صراحت در آیه «کَتَبَ اللَّهُ لَأَعْلَيْنَا أَنَا وَرُسُلِي» (مجادله/۲۱) بیان شده است (طباطبایی، ۱۳۷۱: ۳۰۴/۲؛ خامنه‌ای، ۱۴۰۱ هـ: ۱۴۲).

ب) وجوه افتراق دیدگاه علامه طباطبایی و آیت‌الله خامنه‌ای درباره سنت غلبه حق بر باطل

در مقایسه تطبیقی دیدگاه‌های علامه طباطبایی و آیت‌الله خامنه‌ای پیرامون سنت غلبه حق بر باطل، می‌توان تفاوت‌هایی در رویکرد تفسیری، نوع نگاه به عوامل تحقق سنت، شرایط تحقق و نسبت آن با سایر سنت‌های الهی مشاهده کرد.

۱. تفاوت در میزان تأکید بر نقش انسان: علامه طباطبایی عمدتاً بر جنبه‌های تکوینی و تبیین کیفیت اراده الهی در این سنت متمرکز است و زوال باطل را نتیجه ذاتی ناپایداری آن می‌داند؛ در نتیجه، کمتر به مسئولیت انسانی در تحقق این سنت توجه می‌کند. (طباطبایی، ۱۳۷۱: ۱۷۷/۱۳). در مقابل، آیت‌الله خامنه‌ای تحقق سنت غلبه حق را منوط به کنش فعال انسان می‌داند. وی در تفسیر آیه ۱۴ سوره صف، نصرت دین خدا را وظیفه‌ای انسانی و پیش شرط تحقق این سنت معرفی می‌کند (خامنه‌ای، ۱۴۰۲ الف: ۸۳).

۲. توجه به شبهات پیرامون غلبه حق: علامه طباطبایی در تفسیر آیه ۲۱ سوره یوسف، شبهات را از منظر انسان‌شناسی و ناآگاهی انسان از نظام کل نگر تاریخ تحلیل می‌کند و معتقد است که نگاه کوتاه مدت انسان‌ها به وقایع، مانع درک این سنت می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۱: ۱۸۶/۲)؛ در حالی که توجه به شبهات درباره این سنت در آثار آیت‌الله خامنه‌ای چندان مشهود نیست.

۳. تبیین انواع غلبه حق بر باطل: علامه طباطبایی غلبه حق را عمدتاً در قالب‌های هستی‌شناختی و معنوی تبیین می‌کند و کمتر به تبیین انواع غلبه می‌پردازد؛ اما آیت‌الله خامنه‌ای انواع غلبه را تفکیک می‌کند؛ او در تفسیر آیه ۲۱ سوره مجادله، غلبه فکری و ارزشی را در اولویت قرار داده و بر تأثیر پیامبران در نهادینه‌سازی ارزش‌های الهی چون عدالت تأکید می‌کند؛ در حالی که غلبه نظامی و سیاسی را در مرتبه بعدی می‌داند (خامنه‌ای، ۱۴۰۱ هـ: ۱۴۲ ۱۴۴). ایشان همچنین به تحلیل غلبه حق در کوتاه مدت و در بلندمدت نیز توجه داشته‌اند (خامنه‌ای، ۱۴۰۱ هـ: ۱۴۵).

۴. شرایط تحقق شکست و غلبه حق: در تبیین شرایط تحقق این سنت نیز

اختلاف رویکرد آشکار است. علامه طباطبایی به شروط کلی و عمومی نظیر ایمان و تقوا اشاره دارد (طباطبایی، ۱۳۷۱: ۲۸۳/۲)، آیت‌الله خامنه‌ای اما شرایط عینی‌تری مانند مجاهدت، مبارزه با هوای نفس و پرهیز از غرور را مطرح می‌کند. او در تفسیر سوره حشر و آیه ۵ سوره صف، غفلت، سستی و غرور را عوامل شکست موقت حق معرفی کرده و نصرت دین و تقوا را شروط تحقق غلبه می‌داند (خامنه‌ای، ۱۴۰۱ ج: ۱۵۷؛ ۱۴۰۲ الف: ۵۶-۵۷).

۵. در نسبت‌سنجی این سنت با زمان حال و آینده نیز تفاوت به چشم می‌آید. علامه طباطبایی اغلب به تحلیل‌های تاریخی و سیره انبیاء بسنده می‌کند، اما آیت‌الله خامنه‌ای این سنت را با شرایط معاصر، به‌ویژه انقلاب اسلامی و جنبش‌های اسلامی، تطبیق داده و آن را الگویی آینده‌نگرانه برای تحولات جهان اسلام معرفی می‌کند (خامنه‌ای، ۱۴۰۲ الف: ۵۹).

۶. نهایتاً تفاوت مهم دیگری در نگاه به نسبت سنت غلبه حق با سایر سنن الهی مشهود است. علامه طباطبایی با رویکردی نظام‌مند، این سنت را در چارچوب منظومه‌ای از سنت‌ها مانند ابتلا، تمحیص و استدراج تبیین می‌کند (طباطبایی، ۱۳۷۱: ۴۹/۴)؛ اما آیت‌الله خامنه‌ای بر سنی تمرکز دارد که بر مسئولیت و تغییر درونی انسان تأکید می‌ورزند، نظیر سنت تغییر نفس که آن را پیش‌شرط تحقق غلبه حق می‌داند (خامنه‌ای، ۱۴۰۱ ج: ۲۵۰).

۷. تفاوت در رویکرد تفسیری: علامه طباطبایی به تبیین سنت‌ها از منظر فلسفی و شناختی می‌پردازد. وی با تحلیلی وجودشناسانه، حق را متصل به ذات الهی و باطل را فاقد هرگونه پیوند با حقیقت هستی معرفی می‌کند (طباطبایی، ۱۳۷۱: ۱۸۸/۲). این رویکرد فلسفی در آثار آیت‌الله خامنه‌ای کمتر مشاهده می‌شود. در مقابل، خامنه‌ای با رویکردی تاریخی و اجتماعی، سنت‌ها را در بستر تاریخ انبیاء و شرایط معاصر تبیین می‌کند. برای نمونه، در تفسیر آیه «كَتَبَ اللَّهُ لَأَعْلَبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي» (مجادله/۲۱)، پیوند این سنت الهی با تجارب تاریخی انبیاء و کاربری آن در عصر حاضر را برجسته می‌سازد (خامنه‌ای، ۱۴۰۱ ه: ۱۴۲).

به نظر می‌رسد تفاوت رویکرد این دو مفسر علی‌رغم قرابت‌ها، بیشتر ناشی از غلبه بینش فلسفی-معرفت‌شناختی در علامه طباطبایی و رویکرد راهبری عینی-اجتماعی در آیت‌الله خامنه‌ای باشد. همچنین بستر اجتماعی طرح مباحث تفسیری این دو مفسر متفاوت بوده است. علامه طباطبایی در زمانه خود بیشتر با مسئله درگیری نظری مواجه بوده، حال آن‌که آیت‌الله خامنه‌ای بیشتر در جایگاه راهبری نهضت و اجرای انقلاب بیشتر با مسائل عینی که

نیازمند الگوگیری از تاریخ اسلام است مواجه بوده است. مجموع این تفاوت‌ها نشان‌دهنده دو رویکرد مکمل در فهم سنت‌های الهی است: رویکردی که بر حکمت تکوینی و هستی‌شناختی متمرکز است و رویکردی که مسئولیت‌پذیری تاریخی و اجتماعی مؤمنان را برجسته می‌سازد.

۶. نتیجه‌گیری

سنت غلبه حق بر باطل به عنوان یکی از اصول بنیادین سنن الهی، هم از منظر هستی‌شناسی و هم از زاویه تاریخی، تمدنی در اندیشه اسلامی جایگاهی راهبردی دارد. این پژوهش با رویکرد تطبیقی میان دیدگاه علامه طباطبایی در تفسیر المیزان و آیت‌الله خامنه‌ای در تحلیل آیات مرتبط، نشان داد که علی‌رغم اشتراک هر دو متفکر در پذیرش قطعی، تخلف‌ناپذیر و الهی بودن این سنت، تفاوت‌های قابل توجهی در روش، سطح تحلیل و تأکیدهای تفسیری میان آن‌ها وجود دارد. از یک سو، علامه طباطبایی با رویکردی فلسفی-هستی‌شناختی، سنت غلبه حق را در بستر ساختار تکوینی عالم تحلیل می‌کند. به باور وی، حق به دلیل اتصال وجودی به ذات خداوند دارای ثبات ذاتی است، درحالی‌که باطل، ذاتاً زوال‌پذیر است. در این نگاه، آیات قرآنی همچون «جاء الحق و زهق الباطل» ناظر به واقعیتی دائمی و فراتر از تحولات تاریخی‌اند.

در مقابل، آیت‌الله خامنه‌ای با نگاهی تاریخی-اجتماعی، تحقق این سنت را درگرو ایفای نقش مؤثر انسان، مجاهدت، تقوا و نصرت دین می‌داند. ایشان غلبه حق را نه تنها در بُعد فرجام‌شناسی تاریخ بلکه در تحقق تمدن اسلامی، مشروط به حضور فعال مؤمنان می‌داند. این دیدگاه، سنت غلبه حق را از سطحی هستی‌شناختی به ساحتی کاربردی در مدیریت تحولات جوامع دینی ارتقا می‌دهد.

نوآوری این مقاله در ارائه یک تحلیل تطبیقی ساختاری است که ضمن شناسایی اشتراکات و تمایزات مفهومی و روش‌شناختی، زمینه‌ای نو برای گفت‌وگو میان تفسیرهای سنتی و تمدنی از قرآن فراهم می‌آورد. از این رهگذر، می‌توان به بازاندیشی در نسبت قرآن با تمدن‌سازی اسلامی، فهم تاریخی از سنن الهی و نقش کنش انسانی در تحقق وعده‌های الهی دست یافت.

پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی به گسترش این مقایسه با دیگر اندیشه‌های معاصر مانند استاد مطهری یا آیت‌الله جوادی آملی پرداخته، یا ابعاد کاربردی سنت‌های الهی در سیاست‌گذاری فرهنگی، اجتماعی و تمدنی استخراج گردد. همچنین، تحلیل تفصیلی نسبت سنت غلبه حق با سایر سنن مانند «نصرت»، «تمحیص» و «استدراج» می‌تواند به درک نظام‌مندتری از منطق قرآنی تاریخ بینجامد.

منابع

* قرآن کریم.

- ابن درید، محمد بن حسن (بی تا): «جمهرة اللغة»، بیروت: دار العلم للملایین، چاپ اول.
- ابن فارس، احمد (۱۳۶۳ ش): «معجم مقاییس اللغة»، قم: مکتب الإعلام الاسلامی، چاپ اول.
- ابن منظور، محمد بن مکرّم (۱۴۱۴ ق): «لسان العرب»، بیروت: دار صادر، چاپ سوم.
- ازهری، محمد بن احمد (۱۴۲۱ ق): «تهذیب اللغة»، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ اول.
- بهشتی، سید محمدحسین (۱۳۷۸ ش): «حق و باطل از دیدگاه قرآن»، تهران: بقیه، چاپ اول.
- ترخان، قاسم (۱۴۰۳ ش): «سنت‌های الهی اجتماعی و پیشرفت، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول.
- ترخان، قاسم، علی تبار فیروزجایی، رمضان (۱۴۰۳ ش): «منطق اکتشاف سنت‌های اجتماعی در تولید علوم انسانی اسلامی با تأکید بر قرآن کریم» ذهن، ۱۴۰۳ - ۱۰۰ (۲۵)، صص ۷-۳۹.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۱ ش، ب): «تفسیر سوره جمعه»، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ چهارم.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۱ ش، ج): «تفسیر سوره حشر»، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ دوم.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۱ ش، د): «تفسیر سوره حمد»، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ سوم.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۱ ش، ه): «تفسیر سوره مجادله»، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ هشتم.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۱ ش، و): «تفسیر سوره بقره»، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ اول.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۱ ش، الف): «تفسیر سوره براءت»، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ هفتم.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۲ ش، الف): «تفسیر سوره صف»، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ دوم.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۲ ش، ب): «تفسیر سوره منافقون»، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ دوم.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ ق): «مفردات الفاظ القرآن»، بیروت: دار القلم، چاپ اول.
- روحانی، تورج (۱۳۹۴ ش): «سنت‌های الهی در قرآن، منطق استخراج، حوزه‌های تأثیر و ویژگی‌ها»، فصلنامه فرهنگ پژوهش، ۲۳ (۷)، صص. ۸۳-۱۰۲.
- سلیمانی، جواد (۱۳۹۶ ش): «بررسی آیات غلبه حق بر باطل از منظر علامه طباطبائی»، فصلنامه مطالعات تفسیری، ۳۰ (۸)، صص ۲۲۲-۲۵۱.
- سیدنژاد، رضی؛ شاکر، محمدتقی؛ نصرالله‌پور، ابراهیم؛ نصیری، علی اصغر؛ کهوند، حامد (۱۴۰۱ ش). «سنت‌های الهی در قرآن کریم، قم: زمزم هدایت، چاپ اول.
- صدر، سید محمدباقر (۱۳۸۸ ش): «سنت‌های تاریخ در قرآن»، ترجمه سید جمال موسوی اصفهانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم.
- طباطبائی، سید محمدحسین (۱۳۷۱ ش): «المیزان فی تفسیر القرآن»، قم: اسماعیلیان، چاپ اول.
- طباطبائی، سید محمدحسین (۱۳۸۷ ش): «اصول فلسفه رئالیسم»، قم: بوستان کتاب، چاپ دوم.
- طیب حسینی، سید محمود (۱۳۹۲ ش)، «تفسیر تطبیقی»، دایرةالمعارف قرآن کریم، جلد ۸، صص ۲۲۰-۲۲۶.
- فخرزاد، سیدحسین (۱۴۰۳ ش)، «الگوی قرآنی سنت‌های الهی در تدبیر جامعه»، قرآن و علوم اجتماعی ۱۴۰۳، ۱۳ (۴)، صص ۱۱۵-۱۴۱.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (بی تا): کتاب العین، قم: نشر هجرت.
- کرمی فریدنی، علی (۱۳۸۳ ش): «ظهور و سقوط تمدن‌ها از دیدگاه قرآن»، قم: نسیم انتظار، چاپ اول.
- محمدی، محمدعلی (۱۳۹۷ ش): «پیروزی حق بر باطل در آینه وحی»، پاسدار اسلام، ۴۳۷ و ۴۳۸ (۳۷)، صص ۱۶-۱۹.
- مصطفوی، حسن (۱۴۳۰ ق): «التحقیق فی کلمات القرآن الکریم»، بیروت: دار الکتب العلمیة، چاپ سوم.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۷ ش): «مجموعه آثار (قیام و انقلاب مهدی علیه السلام)، ج ۲۴»، تهران-قم: صدرا، چاپ هفتم.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۷ ش): «مجموعه آثار شهید مطهری (فلسفه تاریخ ۱-۴)، ج ۱۵»، تهران-قم: صدرا، چاپ هفتم.
- مهاجرنیا، محسن (۱۳۹۸ ش): «اندیشه دفاعی اسلام»، قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ دوم.

References

The Holy Qur'an.

Ibn Durayd, Muhammad bin Hasan (n.d.): "Jamharat al-Lughah", Beirut: Dar al-'Ilm li al-Malayin, 1st edition.

Ibn Faris, Ahmad (1363 SH): "Mu'jam Maqayis al-Lughah", Qom: Maktab al-I'lam al-Islami, 1st edition.

Ibn Manzur, Muhammad bin Makram (1414 AH): "Lisan al-'Arab", Beirut: Dar Sadir, 3rd edition.

Al-Azhari, Muhammad bin Ahmad (1421 AH): "Tahdhib al-Lughah", Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi, 1st edition.

Beheshti, Sayyid Muhammad Husayn (1378 SH): "Truth and Falsehood from the Perspective of the Qur'an", Tehran: Boq'eh, 1st edition.

Tarkhan, Qasim (1403 SH): "Social Divine Traditions and Progress", Tehran: Intisarat-e Pazhuheshgah-e Farhang va Andisheh-ye Islami, 1st edition.

Tarkhan, Qasim and Ali-Tabar Firuzja'i, Ramadan (1403 SH): "The Logic of Discovering Social Traditions in the Production of Islamic Human Sciences with Emphasis on the Holy Qur'an", Zehn, 25(100), pp. 7-39.

Khamenei, Sayyid Ali (1401 SH, b): "Tafsir of Surah al-Jumu'ah", Tehran: Intisarat-e Enqelab-e Islami, 4th edition.

Khamenei, Sayyid Ali (1401 SH, c): "Tafsir of Surah al-Hashr", Tehran: Intisarat-e Enqelab-e Islami, 2nd edition.

Khamenei, Sayyid Ali (1401 SH, d): "Tafsir of Surah al-Hamd", Tehran: Intisarat-e Enqelab-e Islami, 3rd edition.

Khamenei, Sayyid Ali (1401 SH, e): "Tafsir of Surah al-Mujadilah", Tehran: Intisarat-e Enqelab-e Islami, 8th edition.

Khamenei, Sayyid Ali (1401 SH, f): "Tafsir of Surah al-Baqarah", Tehran: Intisarat-e Enqelab-e Islami, 1st edition.

Khamenei, Sayyid Ali (1401 SH, a): "Tafsir of Surah Bara'ah", Tehran: Intisarat-e Enqelab-e Islami, 7th edition.

Khamenei, Sayyid Ali (1402 SH, a): "Tafsir of Surah al-Saff", Tehran: Intisarat-e Enqelab-e Islami, 2nd edition.

Khamenei, Sayyid Ali (1402 SH, b): "Tafsir of Surah al-Munafiqun", Tehran: Intisarat-e Enqelab-e Islami, 2nd edition.

Al-Raghib al-Isfahani, Husayn bin Muhammad (1412 AH): "Mufradat Alfaz al-Qur'an", Beirut: Dar al-Qalam, 1st edition.

Rouhani, Touraj (1394 SH): "Divine Traditions in the Qur'an: The Logic of Extraction, Spheres of Influence, and Characteristics", Farhang Pazhuhesh Quarterly, 7(23), pp. 83-102.

Soleymani, Javad (1396 SH): "A Study of the Verses on the Triumph of Truth over Falsehood from the Perspective of Allamah Tabataba'i", Faslnameh-ye Motale'at-e Tafsiri, 8(30), pp. 201-222.

Seyyednejad, Reza; Shaker, Muhammad Taqi; Nasrollahpour, Ebrahim; Nasiri, Ali Asghar; and Kahvand, Hamed (1401 SH): "Divine Traditions in the Holy Qur'an", Qom: Zamzam Hedayat, 1st edition.

Al-Sadr, Sayyid Muhammad Baqir (1388 SH): "Historical Traditions in the Qur'an", Translated by Sayyid Jamal Musavi Isfahani, Qom: Daftar-e Intisarat-e Islami, 2nd edition.

Tabataba'i, Sayyid Muhammad Husayn (1371 SH): "Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an", Qom: Esma'iliyan, 1st edition.

Tabataba'i, Sayyid Muhammad Husayn (1387 SH): "Usul-e Falsafeh va Ravesh-e Realism", Qom: Bustan-e Ketab, 2nd edition.

- Tayyib Husayni, Sayyid Mahmud (1392 SH): "Comparative Exegesis", Dairat al-Ma'arif-e Qur'an-e Karim, Vol. 8, pp. 220–226, Qom: Bustan-e Ketab, 2nd edition.
- Fakhrzare', Sayyid Husayn (1403 SH): "The Qur'anic Model of Divine Traditions in the Governance of Society", Qur'an and Social Sciences, 13(4), pp. 115–141.
- Al-Farahidi, Khalil bin Ahmad (n.d.): "Kitab al-'Ayn", Qom: Nashr-e Hijrat.
- Karami Faridani, Ali (1383 SH): "The Rise and Fall of Civilizations from the Perspective of the Qur'an", Qom: Nasim-e Entezar, 1st edition.
- Mohammadi, Muhammad Ali (1397 SH): "The Victory of Truth over Falsehood in the Mirror of Revelation", Pasdar-e Islam, 37(437–438), pp. 16–19.
- Mustafavi, Hasan (1430 AH): "Al-Tahqiq fi Kalimat al-Qur'an al-Karim", Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah, 3rd edition.
- Motahhari, Murtada (1377 SH): "Collected Works (The Uprising and Revolution of Mahdi, Peace Be upon Him), Vol. 24", Tehran–Qom: Sadra, 7th edition.
- Motahhari, Murtada (1377 SH): "Collected Works of Martyr Motahhari (Philosophy of History 1–4), Vol. 15", Tehran–Qom: Sadra, 7th edition.
- Mohajernia, Mohsen (1398 SH): "The Defensive Thought of Islam", Qom: Pazhuheshgah-e Farhang va Andisheh-ye Islami, 2nd edition.